

Bir Roma İmparatorunun Değişken Ruh Halleri Ve Yönetime Etkisi: Caligula Örneği

The Changeable Moods Of A Roman Emperor And His Influence On Management: The Case Of Caligula

Mazlum Doğan DEDE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi
majum677@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7904-158X

Makale Başvuru Tarihi : 30.05.2022

Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Roma İmparatorluğu'nun geniş tarihi boyunca birçok imparator yönetimde bulunmuş ve ismini tarih sayfalarına yazdırmıştır. Kimi imparatorlar zaferleriyle, savaşlarıyla, reformlarıyla, kente kattığı yapılarla anılırken kimi imparatorlar da aldığı yenilgiler, kaybettiği topraklar ve yaşadığı baskılarla anılmıştır. Tüm bunların yanında Roma İmparatoru Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus namı diğer Caligula, diğer imparatorlardan farklı olarak çarpık kişiliği ve bu kişilik bozukluklarının iktidarda olduğu süre boyunca yönetime yansması bakımından anılmıştır.

Roma İmparatorluğu döneminde dört yıl gibi kısa bir süre tahtta kalan Caligula, bu dört yıl içinde birbirinden çok farklı kararlar alıp çeşitli uygulamaları yürürlüğe koymuştur. İmparatorluğunun ilk dönemlerinde cinsel suç işleyenleri imparatorluk topraklarından uzaklaştırırken, ilerleyen dönemlerinde kendisi cinsel suçlar işleyen biri haline gelmiştir. Ruh dünyasındaki değişkenlik aldığı kararlara da yansmıştır. Bu çalışmada da imparator Caligula'nın hâkimiyet yılları boyunca aldığı kararlar analiz edilecek ve değişken kişilik özelliklerinin bu kararlara yansması ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Caligula, Kişilik Bozukluğu.

The Changeable Moods Of A Roman Emperor And His Influence On Management: The Case Of Caligula

ABSTRACT

Throughout the vast history of the Roman Empire, many emperors have ruled and written their names on the pages of history. Some emperors were remembered for their victories, wars, reforms, and the structures they added to the city, while others were remembered for the defeats they suffered, the lands they lost, and the pressures they experienced. In addition to all these, the Roman Emperor Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, aka Caligula, unlike other emperors, twisted personality and personality disorders in the power of time management in terms of the reflection has been called.

Caligula, who stayed on the throne for as little as four years during the Roman Empire, made very different decisions and implemented various practices during these four years. In the early stages of his empire, he removed those who committed sexual crimes from the imperial territory, and later he became someone who committed sexual crimes himself. The variability in the spirit world is also reflected in the decisions he makes. In this study, the decisions made by Emperor Caligula during the years of his rule will be analyzed and the reflection of variable personality traits on these decisions will be discussed.

Keyword: The Roman Empire, Caligula, Personality Disorder

1. GİRİŞ

İmparator Caligula, 31 Ağustos 12'de Roma şehrinin yazlık bölgelerinden olan Antium'da doğmuştur. "Gaius Julius Caesar Germanicus" adını alan imparator, Augustus'un evlatlık olarak aldığı Germanicus ve öz torunu olan yaşlı Agrippina'nın doğumdan da sonra hayatta kalabilen altı evladından üçüncüsü olarak bilinmektedir. Germanicus ise Nero Claudius Drusus ve küçük Antonia'nın oğludur. Ayrıca Agrippina da Marcus Vipsanius Agrippa ve yaşlı Julia'nın küçük çocuğudur (Grant, 2000:8-15).

Caligula'nın erkek kardeşleri Drusus, Nero, Tiberius ve erken yaşta vefat eden Gaius Julius; kız kardeşleri de Julia Livilla, Genç Agrippina ve Drussilla'dır. Caligula'dan sonra tahta geçecek olan Claudius ise Caligula'nın öz amcasıdır (Akşit, 1985:80-87).

Caligula'nın babası Germanicus, Tiberius Claudius Nero ve Augustus'un üçüncü eşi olarak bilinen Livia'nın torunudur. İmparatorun askeri ilgisi de babasından kaynaklanmaktadır çünkü babası Germanicus, Julio Claudian hanedanının en öne çıkan üyelerindedir ve Roma İmparatorluğu'nun saygıdeğer komutanlarından birinin oğludur (Cline, 2017:336,337). İmparatorun Caligula adıyla anılması da çocukluğundaki bu askeri ilgiden kaynaklanmaktadır. Caligula, ailesinin o dönemki Germany topraklarının kuzeyinde bulunan askeri operasyonlarına katılmış, babasının komuta ettiği ordunun adeta bir sembolü haline gelmiştir. Annesi Agrippina sırf o istiyor diye ona göre yaptırılan askeri üniforma ve sandalet giydirmiştir. Silah kuşatılan küçük Caligula asker ve komutanların eğlencesi olmuştur. Günümüzde bile imparatorun bahsedilirken kullanılan Latince "caligula" kelimesinin anlamı "askeri küçük sandalet"tir ve kendisine, küçükken giymiş olduğu askeri kostümün bir parçası olan sandaletten dolayı bu isim verilmiştir (Akşit, 1985:40-43).

İmparator Augustus ölmeden önce Caligula'nın babası olan Germanicus'u halef seçeceği düşüncesi ön plandayken o, Germanicus'u değil Tiberius'u Germanicus'u evlatlık alması şartıyla tahtın yeni varisi olarak seçmiştir (Tekin, 2016:221). Tiberius tahta geçer geçmez Germanicus'u Roma'daki siyasi ortamdan uzaklaştırmak için doğuya göndermiştir. Tiberius'un asıl amacı tahtını korumaktır. Hatta Germanicus'un Tiberius'un adamları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü tartışmaları da hâlâ devam etmektedir (Oyens, 2000:54-68).

Germanicus'un ölümünden sonra Caligula annesinin büyükannesi ve aynı zamanda Tiberius'un da annesi olan Livia'nın yanına gönderilmiştir. Livia'nın ölmesiyle birlikte büyükannesi Antonia'nın yanında kalmış ve dış dünyayı da kardeşlerinden gelen haberlerle takip etmeye çalışmıştır. Tahtta olan Tiberius'un 16 Mart 37 tarihinde aniden ölmesi Caligula ve Tiberius Gemellus'u müşterek varis yapmıştır (Tekin, 2016:231).

2. İMPARATOR CALIGULA'NIN DEĞİŞKEN RUH HALLERİNİN YÖNETİME YANSIMASI

2.1. İmparator Caligula'nın İdealist Kişiliği ve Aldığı Kararlar

Senatonun sunmuş olduğu yönetme fırsatını kabul eden Caligula, 28 Mart 37 tarihinde (Umur, 1974:5) imparator olarak şehre girmiş ve halk Roma'nın girişinde imparatoru "yıldızımız" nidalarıyla karşılamıştır (Gibbon, 1988:110). Ayrıca Caligula, çoğu Roma kaynaklarında "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün dünya tarafından takdir edilen ilk imparator" olarak anılmıştır (Grant, 2000:8). Suetonius Caligula'nın saltanatının ilk aylarında yaklaşık yüz altmış binden fazla hayvanın onun adına kurban edildiğini belirtmektedir (Suetonius'tan akt. Grant, 2000:20).

Toplam dört yıl hâkimiyette kalan Caligula'nın ilk altı aylık dönemi huzur ve refah içinde geçmiştir. Philo bu dönemi mutluluklarla geçen bir dönem olarak nitelendirmiştir. Caligula yönetime geçer geçmez cömert biri olduğunu göstermek amacıyla Praetorian askerlerine ekstra ödemeler yapmıştır (Grant, 2000:20-25). Bu bağlamda hem ordudaki itibarını arttırmış hem de askerler tarafından sevilen bir imparator olmayı hedeflemiştir. Siyasi hamlelerinin başında selefi üzerindeki vatana ihanet söylentileri üzerine gitmiş ve bazı kayıtları yok ettirerek vatana ihanet söylentilerinin geride kaldığını ilan ettirmiştir (Bosh, 1940:35-45). Caligula ilk dönem siyasi hamlelerinde daima iyimser bir imaj çizmiş ve halkın gönlünü kazanmak istemiştir. Önce sürgüne gönderilenleri affedip geri çağırması,

daha sonra da yürürlükte olan vergi kanunlarından zarar gören halka yardım etmiştir. Tüm bu iyimser tavırların yanında cinsel suçlara müsamaha göstermemiş, cinsel suçlara bulaşanları imparatorluktan uzaklaştırmıştır. Caligula'nın bir diğer hamlesi Gladyatör oyunlarına göstermiş olduğu ilgi ve yardımlardır. Onun bu davranışı da halk arasında saygın bir itibarının olmasını sağlamıştır.

Caligula'nın ilk dönem siyasi adımları da aslında Tiberius'un yapmış olduğu bir takım kısıtlamaları kaldırmasıdır. Kaldırılan serbest seçim uygulamasını halk için yeniden başlatmış, kapatılan Roma İmparatorluk Yıllıkları'nı yeniden açtırma kararı almıştır (Cline, 2017:337).

İmparator Caligula'nın halk tarafından bu kadar sevilmesi almış olduğu kararlar ve uygulamaya koyduğu kanunlarla halkın yanında olması kadar tanınmış bir soydan gelmesiyle de alakalıdır. Halkın çok sevdiği ve saygı duyduğu General Germanicus'un oğlu olması bu durumun en büyük sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Augustus ile kan bağıının olması ve bu vesileyle de Julius Caesar'la etkileşimde olması da önemli bir etkidir (Cline, 2017:336).

Caligula'nın göreve başladıktan sonra ilk ses getirecek projesinin yapım kararını almıştır. Baiae yakınlarındaki Puteoli şehri arasında, yaklaşık iki mil kadar bir mesafe arasına gemilerin yan yana konumlandırılıp birer duba görevi gördüğü portatif bir köprü yapımını başlatmıştır. Caligula'nın bu kararı aslında siyasi bir hamle olup bir noktada güç gösterisi olarak yorumlanabilir. Çünkü bu köprü Pers Kralı Xerxes'in Çanakkale Boğazı'nın geçmek için yaptırmış olduğu portatif köprüye bir karşı atak mahiyetinde yaptırılmıştır.

Saltanatına uğurlu bir başlangıç yapan Caligula, göreve başlamasından birkaç ay sonra, M.S. 37 yılının ekim ayında ciddi şekilde hastalanmıştır. İmparator ise bu hastalığın doğal olmadığını, etrafındakilerin onu zehirlediğini düşünmüştür. Bu düşüncesi için dönemin şartları göz önüne alındığında gayet normaldir çünkü Roma tarihinde liderlerin genellikle suikastla ya da şüpheli ölümlerle tahtlarından edildiği bilinen bir gerçektir. Hatta İmparator Caligula da bir an önce tahta oturmak için Tiberius'u zehirletmiştir. Bu durumun kendisinin de başına geleceğini düşündüğü için de bu hastalığı takıntı haline getirmiştir. Paranoya seviyesine gelen bu takıntı da dört yıllık kısa iktidarında adını birçok garipliklere yazdırmasına ve tarih sahnesinde bu garipliklerle anılmasına sebep olmuştur.

2.2. İmparator Caligula'nın Şizofren Kişiliği ve Aldığı Kararlar

Caligula'nın yönetici olması Romalılar tarafından sevinçle karşılanmış ve ilk zamanlar da bu sevinç coşkulu bir şekilde devam etmiştir. Özellikle askerlere cömert davranması, sürgüne gönderilenleri affetmesi ve adil olmayan vergiler üzerinde düzenlemeler yapması halkın sevgisini kazanmasına yetmiştir ancak Caligula'nın hayatında bir dönüm noktası olan hastalığı her şeyi değiştirmiştir. Hastalığını bir suikast girişimi olarak görmesi ve aynı zamanda eninde sonunda bir suikasta kurban gideceğini düşünmesi onun kişiliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bazı tarihçiler onun normal olmayan bu hareketlerini sara hastası olduğuna bağlamıştır. Sık sık nöbetler geçirdiğini iddia edilmiştir (Akşit, 1985:40-43). Onun kişiliğindeki bu kestirilemez değişkenlikler aldığı kararlara da yansımış, bu da halkı ve çevresindekileri olumsuz etkilemiştir. İmparatorun bu durumunu bir beyin hummasına bağlayanlar da olmuştur.

Caligula'nın tuhafıkları önce alışılmamış kararlara, sonra da zalimliğe dönüşmüştür. Özellikle cinsel maceraları bir hayli dikkat çekmiştir. Suetonius'un aktardığına göre Caligula üç kız kardeşiyle de ensest ilişkiler yaşamıştır (Suetonius, 2019:90). Ayrıca sarayın bahçesine büyük bir genelev açtırmış ve sosyal etkinlik sırasında senatör eşlerini en yüksek fiyat verenlere satmıştır. Kendi cinsel deneyimlerini de ulu orta anlattığı imparator hakkında bugüne kadar gelmiş söylentiler arasındadır. İmparatorluğunun ilk aylarında yaptığı faaliyetlerle hastalıktan sonra yapmış olduğu faaliyetler tamamen zıt yönde olmuştur.

Caligula'nın kişiliğindeki bozukluğu yansıtan en önemli kararlarından biri geceleri sarayının koridorunda dolaşma alışkanlığından dolayı doğa kurallarına aykırı olmasına rağmen güneşin geceleri de doğmasını emretmesidir. Bir diğer tuhaf kararı ise çok sevdiği atı İncitatus'u senatör yapmak

istemesisidir. Bu isteğinde oldukça ısrarlı olan Caligula, senatör olacak atı için önce mermerden bir ahır yaptırmış, sonrada bu ahırın içini en lüks mobilyalarla döşetmiştir. Her ne kadar atı İncitaus hiçbir zaman bu mobilyalara oturamamış olsa da çok iyi beslendiği bilinmektedir. Hatta imparatorun atını altın yapraklarla beslediği bile söylenmiştir (Tekin, 2016:231).

Kaynaklarda soğuk, kibirli, bencil ve deli olarak bahsedilen Caligula, Gladyatör eğlencelerinde de tuhafliklarını sürdürmüştür. Arenada dövüşmek için yeterli suçlu kalmadığı zamanlarda birkaç izleyiciyi arenaya, aslanların önüne atıp, onların vahşice katledilişini seyrettiği bilinmektedir (Akşit, 1985:40-43).

Gücü ve iktidarı elinde bulunduran Caligula, tuhaf kişiliğiyle birlikte kendine bir de tanrısallık atfetmiştir. Bunun için de Capitol ve Palantine’de bulunan Jupiter, Optimus ve Mazimus tapınakları arasında bir köprü yaptırmıştır. Böylece kendisi diğer tanrılarla rahatça buluşup görüşebilecektir. Bu tanrısallık düşüncesini daha da ileriye götürerek Tanrılar gibi giyinip gezinmeye başlamıştır. Hatta vermiş olduğu emirle Roma’da bulunan bütün tanrı heykellerinin yüzünü kendi yüzüyle değiştirmiştir (Grimal, 1997:20-75). Bu noktada imparatorun narsist bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bunun bir kanıtı da kendisine yukarıdan bakılmasını yasaklamış olması, böyle bir yasağı ihlal edenlerin ise suçlu sayılmasıdır. Bu durum onun tanrısallığını destekleyecek, kendisine kimsenin üstten bakamayacağını zorla da olsa halka benimsettirecektir. Ayrıca bu yasağın konulmasında bir de insani yönünü gizleme isteği ile kendine çok düşkün olma durumu vardır. Suetonius’un aktardığına göre Caligula, başının tepesinden başlayan kelliğini gizlemek için böyle bir yasak getirmiştir (Suetonius, 2019:90-91).

Kendinden önceki imparatoru bir suikastla öldürüp başa geçen imparator Caligula, tıpkı korktuğu gibi bir suikast sonucu öldürülmüştür. Başa geçmek isteyen Cassius Chaerea, Praetorian askerlerinin desteğini alarak başarılı bir suikast planı hazırlamıştır. Bu suikasttan birçok üst düzey asker ile senatörlerin de haberdar olduğu bilinmektedir. 24 Ocak 41 tarihinde imparator Caligula, Kutsal Augustus oyunlarına katılır. O esnada aktörlere bir konuşma yapmaktadır. Chaerea, Caligula’nın meşhur sloganı seslendirmesini istemiş, ancak Caligula bir noktada Chaerea’yı hiçe saymak için sadece “Jupiter” diye bağırmıştır. Bunun üzerine bir bıçak darbesi alan Caligula hiçbir tepki vermemiş ve yardım istememiştir. Onun yardım çığlıkları atmaması suikastçıları daha da sinirlendirmiş ve onlarca bıçak darbesiyle öldürülmüştür. Suetonius bu suikastın gerekçelerini sıralarken Chaera’nın tahtı istemesinin yanında kişisel bir intikamın da etkili olduğunu ifade eder. Caligula, Chaera’yı yanına çağırmak için her zaman aşağılayıcı sıfatlar kullanmıştır. Chaera da bu suikastla kişisel intikamını da almıştır (Suetonius, 2019:90-91).

3. SONUÇ

Roma İmparatorluğu, gerek siyasi dünyası gerek sosyal hayatı ve gerekse de soyluların yaptıklarıyla her daim canlı kalmış ve tarih boyunca konuşulmuştur. Hem bir dünya imparatorluğu olmanın vermiş olduğu kapsayıcılık hem de bu kapsayıcılığın kozmopolit yapısı tarihte kalıcılığı ve aynı zamanda birbirinden farklı izleri getirmiştir. Roma imparatorları tarihin en gözde hükümdarları arasında gösterilebilecek tarzda kişilerdir. Siyasi zeka, askeri strateji, güç ve aynı zamanda entelektüel duruş bu imparatorların kişiliğinde toplanmış önemli özelliklerdendir. Ancak tarih her daim güçlü, savaşçı, zaferle dolu bir tarihi yazmamaktadır. Bunun yanında zayıf, yenilgilerle dolu dönemler hatta uçuk kaçık imparatorlar bile vardır. Bunlardan biri de dört yıl Roma imparatorluğunda kalan Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus’tur.

Caligula olarak bilinen imparator Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, taht entrikalarının ortasında büyümüştür. Hayatı boyunca askeri birlikler içinde olmuş, entrikalara şahit olmuş, suikastlar görmüştür. Böyle bir çocukluk ve ilk gençlik döneminden sonra da bir süre büyükannesinin yanında kalarak bir noktada öldürülme tehlikesinden uzaklaştırılmıştır. Tahtın suikastlarla ve kan dökülerek elde edileceğini birçok kez deneyimleyen Caligula bir an önce tahta çıkmak için İmparator Tiberius’u zehirlenmekten geri kalmamıştır. Bir suikast düzenleyerek tahta geçen bir imparator şüphesiz aynı

sonun bir gün kendisinin de başına geleceğini bilmekte ve bu mutlak gerçekle yaşamayı öğrenmektedir. İmparator Caligula, başa geçtiği ilk dönemlerde sevilen bir imparator olma stratejisi üzerinden hamle yapmıştır. Halkın desteklediği ve sevdiği bir imparatoru tahttan indirmek bu noktada riskli olacağından Caligula hem kendi canını hem de tahtını bir noktada korumaya almıştır. Onun bu tahta çıktığı ilk dönemler paranoya derecesindeki takıntılarının henüz başlamadığı dönemlerdir. İmparatorun sağlıklı ruh hali şüphesiz aldığı kararlara da yansımıştır.

İmparator Caligula, tahta geçer geçmez halkın gönlünü kazanmak için hamle üstüne hamle yapmıştır. Önce sürgüne gönderilenleri affederek ülke topraklarına girişleri serbest kılınmış, sonra da kendinden önce uygulamaya konulan ağır vergilere müdahale etmiş, bu vergiler yüzünden borçlanan ve suçlu sayılan halkın da borçlarını silmiştir. Tüm bu iyimser tavırların yanında halkın gladyatör oyunlarını desteklemiş ve bu konuda gayet eli açık davranmıştır. İmparator Tiberius zamanında yasaklanan serbest seçim uygulamasını yeniden başlatmış ve kapatılan Roma İmparator Yıllıklarını yeniden açtırmıştır. Ayrıca cinsel suçlardan yargılanan insanlara hiçbir şekilde müsamaha göstermemiş ve bu suçlardan yargılananları imparatorluk topraklarından uzaklaştırmıştır. Tüm bu kararlarla demokrat, ahlaki kuralları önemseyen, adaletli ve cömert bir imparator imajı çizmeyi başarmıştır. Halkın sevdiği bir imparator olmasına rağmen bir suikasta kurban gitme ihtimali her daim vardır ve Caligula bu ihtimalin farkındadır.

Onun normal seyreden ruh hali bir anda hastalanınca normal seyrinden uzaklaşıp alt üst olmuştur. Bu dönem ise ruh halinin giderek bozulduğu ve daha önce duyulmamış kararların alındığı tuhafliklarla dolu son dönemidir. Bir anda hastalanmasını zehirlenme ihtimaline bağlayan İmparator Caligula bu takıntıyla yaşar olmuştur. Daha önce ahlakçı bir tavır takınan ve cinsel suç işleyenleri asla affetmeyip direkt imparatorluk dışına süren Caligula, bir anda kız kardeşleriyle cinsel ilişki yaşayan, sarayının bahçesine bir genelev yaptıran, senatör eşlerini satan, cinselliğini en uç noktalara taşıyıp bunu da hiç çekinmeden hemen her yerde anlatabilen birine dönüşmüştür. Onun bu değişimi de şüphesiz ruhsal dengesizliklerinin bir yansımasıdır. İlk dönemlerinde adaletli davranan ve demokratik bir tavırla serbest seçim uygulamasını yeniden başlatan imparator, takıntıları nedeniyle kendinden geçmiş ve çok sevdiği atını senatör yapmak istemiştir. Daha önce adaletsiz vergi sisteminden mağdur olan halkını koruyan, ekonomik ve iktisadi adımlar atan Caligula, bir anda çok sevdiği atına mermerden bir ahır yaptıracak kadar savurgan olabilmıştır. Ruh dünyasındaki değişkenlikler onda bir kişilik bozukluğu olduğunu gösterir ve bu durum da tamamen aldığı kararlara ve Roma İmparatorluğu'nun yönetimine yansımıştır.

İmparatorun kişiliğindeki bu kırılma hastalığının bir zehirlenme yani bir suikast olduğunu düşünmesiyle başlamıştır. Ondaki öldürülme korkusu adeta bir paranoyaya dönüşmüştür. Hatta bu durum o kadar ilerlemiştir ki kendisine tanrısallık atfederek bir noktada ölümsüzleşeceğini düşünmüştür. Tanrılar gibi giyinip gezinmeye başlamış, tapınaklardaki tüm tanrı heykellerinin yüzlerini kendi yüzüyle değiştirtmiştir. Bu tanrısallığı o kadar uç noktalara götürmüştür ki geceleri güneşin doğmasını emretmiştir. Her ne kadar tanrı gibi davransa da korktuğu şey olmuş bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Sonuç olarak her zaman şanlı imparatorların hayatları anlatılmamış, Caligula gibi tuhaf kişiliklere sahip olan imparatorlar da tarihi kayıtlara geçmiştir.

KAYNAKÇA

Akşit, O. (1985a), **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, I. Baskı.

Akşit, O. (1985b), **Roma Tarihi (M.Ö. 27 – M.S. 395)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, I. Baskı.

Akurgal, E. (1995), **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, Net Turistik Yayınları. II. Baskı.

Baydur, N. (1999), **İmparator Julianus**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, I. Baskı.

- Bosh, C. (1940), **Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım: Cumhuriyet**, (Çev. S. Atlan), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, III. Baskı.
- Cline, E. (2017), **Antikçağ İmparatorlukları**, (Çev. E. Duru), İstanbul, Say Yayınları, II. Baskı.
- Deighton, H. J. (1999), **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, (Çev. H. K. Ersoy), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Demiriş, B. (2006), **Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı Başlangıçtan İS. 5. Yüzyıla**, İstanbul, Ege Yayınları, I. Baskı.
- Ergin, G. (2006), **Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı.
- Erhat, A. (1993), **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, IV. Baskı.
- Estin, C. H. (2002), **Yunan ve Roma Mitolojisi**, (Çev. M. Eran), Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, III. Baskı.
- Friedell, E. (1999), **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**, (Çev. N. Aça), Ankara, Dost Kitabevi, I. Baskı.
- Gibbon, E. (1994-95), **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi I, II, III**, (Çev. E. Baltacıgil), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı.
- Grant, M. (2000), **Roma'dan Bizans'a**, (Çev. Z. İlkelen), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Grant, M. (2002), **The Twelve Caesars**, Londra, Phenix Press, I. Baskı.
- Grimal, P. (1997), **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, (Çev. S. Tamgüç), İstanbul, Sosyal Yayınları, I. Baskı.
- Kaya, M. (2015), **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, I. Baskı.
- Ovens, E. J. (2000), **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, (Çev. C. Bilsen), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Roux, P. L. (2015), **Roma İmparatorluğu**, (Çev. I. Yerguz), Ankara, Dost Kitabevi, II. Baskı.
- Suetonius. (2019), **On İki Caesar'ın Yaşamı**, (Çev. Gül Özaktürk, Ü. Fafö Telatar), İstanbul, Doğu Batı Yayınları, I. Baskı.
- Tekin, O. (2016), **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, X. Baskı.
- Umur, Z. (1975), **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, I. Baskı.